

hareketle bazı bilgilere ulaşılır. Bu tür bilgilere ulaşmanın en yaygın ve güvenilir yolu kıyastır. Kıyas bir delile istinaden yapıldığı için insanın hevâ ve hevesinin devre dışı kalmasını sağlar.

Kâdî Abdülcebbar, kıyası da ichtihadı da Kitap ve Sünnet'in fer'i olarak ele almakla birlikte onu akfî olarak kabul eder; her ikisi de fikir ve nazardır. Ancak kıyas delillerde, ichtihad ise emârelerde fikirdir (a.g.e., XVII, 288, 331). Nazar ve fikrin kendisi mutlak anlamda insanı kesin bilgiye ulaştırmaz; bundan dolayı bunların kayıt altına alınması, bazı formel şartlara tâbi tutulması gerekir. Bu durum sadece şer'î alan için değil akfî alan için de geçerlidir. Kıyasın tek olduğunu söyleyen Kâdî Abdülcebbar akfî kıyasla şer'î kıyas arasında bir ayırım yapmaz; bunların süreti aynıdır (a.g.e., XVII, 280). Bilgide müktesep zarurî olan arasında da fark yoktur. Böyle olunca akfî alanda sıhhati belli olan bir bilgi elde etme yolu aynı şekilde şer'î alanda da geçerlidir. Zarurî olanlarla taabbüd gerçekleştiği gibi müktesep olan bilgilerle de taabbüd gerçekleşmektedir (a.g.e., XVII, 276-278).

Kıyas için gerekli olan en önemli şart bir asıl ve asılda bulunan illettir. Asıl kitap, sünnet ve icmâdan herhangi biriyle sabit olan bir hükümdür. İlet, hükmün sebebi gösterilerek bizzat şâri' tarafından belirtilebileceği gibi nassın doğrudan olmayan bir ifadeyle illete tembih etmesi de muhtemeldir. Bu tembihi dikkate alıp illet olarak değerlendirmek fukahânın işidir. İlet tesbitte üçüncü bir yol, asılda bulunan bazı vasıfların onda belirtilen hükme illet olabilmesi durumudur. Burada eğer birden çok vasıf varsa duruma göre bunların bir kısmı dikkate alınabileceği gibi bazan sadece biri illet olarak görülebilir. Aynı şekilde açıkça illet sayılabilecek birden fazla husus söz konusu olabilir; bu durumda illet olma ihtimali en zayıf olanlar çıkarıldıktan sonra illet olma ihtimali en yüksek olanı illet kabul edilir (a.g.e., XVII, 332-333).

Kâdî Abdülcebbar, ichtihadı aynen kıyas gibi dinin hayatla irtibatının kurulmasının zorunlu bir yolu olarak görür. Ona göre dinle hayat arasında irtibat kurarken de insanın karşısına üç ayrı seviyede delil çıkar. Bunlardan birincisi nas şeklindedir ve ilgili olduğu konu hakkında açık bir hüküm ifade eder. Burada tartışmasız bir şekilde delilin zâhirine bağlı olarak hüküm verilir. İkincisi kıyastır. Hakkında hüküm bulunan bir şeyle hakkında açık hüküm bulunmayan bir şey arasında hükmün

varlığına esas teşkil eden hususun (illet) ayniyeti tesbit edildiğinde birincisinin hükmü ikincisi için de geçerli kılınır. Üçüncü durumda ise nasta bulunan bazı emâreleri dikkate alarak aralarında kıyası mümkün kılacak bir illetin bulunmadığı hallerde emârelere dayanıp bir hüküm vermektir ki burada emâre, insanda bu konu hakkında bir zann-ı gâlib oluşturmayı sağlar. Bu zann-ı gâlibe dayanarak hakkında açık nas bulunmayan konulara dair bir hükme ulaşılır ki buna ichtihad denilmektedir. İchtihad bir taraftan insanın tabii bilme yollarından birisi, diğer taraftan dinle hayat arasında alâka kurmanın zarurî bir yoludur. Birinci ve ikinci alanlarda ihtilâf câiz olmazken üçüncüsü bir ihtilâf alanıdır ve bu alanda ihtilâf câiz, hatta gereklidir (a.g.e., XVII, 281). Kâdî Abdülcebbar bu anlamda her müctehidin ulaştığı sonuç ne olursa olsun isabet ettiğini kabul eder.

Her ne kadar fıkın temel meselelerine kendinden önceki Mu'tezile imamlarının geliştirdiği düşünce çerçevesinde yaklaşırsa da Kâdî Abdülcebbar tamamen onlara bağımlı bir tavır içinde değildir. Müellif kelâm anlayışıyla bütünlüğü kurmaya ve iç tutarlılığa ayrı bir önem vermiş ve yeri geldikçe Mu'tezile ulemâsının görüşlerini de eleştirmiştir (a.g.e., XVII, 55-57, 298-301). Kelâmcı kimliğiyle fıkıh usulünün meselelerine bakışı usulcüler arasında geniş ilgi uyandırmış ve bu alana önemli bir katkı sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVII, tür.yer.; a.mlf., *el-Muhtaşar fi Uşûlî'd-dîn* (nşr. Muhammed Amâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 168-253; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûlî'l-ğamse*, s. 88, 606-607; a.mlf., *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 139-169; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûlî'l-fıkıh* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384-85/1964-65, I-II, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, II. cild sonunda s. 5-46; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *et-Telhîş* (nşr. Abdullah Cevlem en-Nîbâfî - Şübeyr Ahmed el-Ömerî), Beyrut 1417/1996, I, 209-216; İbn Haldûn, *Muqaddime*, III, 1065-1066; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi: İlmü usûlî'l-fıkıh* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, tercüme edenin girişi, s. 83-85; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *el-Fikrû'l-uşûlî, dirâse tahlîliyye nakdiyye*, Cidde 1984, s. 191-223; Ali b. Sa'd ed-Düveyhî, *Ârâ'ü'l-Mu'tezile el-uşûliyye*, Riyad 1415/1995; Yüksel Macit, *Mu'tezilenin Fıkıh Uşûlû Anlayışı* (doktora tezi, 2000), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Bernand, "L'igmâ chez Abd al-Gabbâr et l'objection d'an-Nazzâm", *StI*, XXX (1969), s. 27-38; a.mlf., "Nouvelles remarques sur l'igmâ chez le Qâdî 'Abd al-Gabbâr", *Arabica*, XIX, Leiden 1972, s. 78-82.

TAHSİN GÖRGÜN

Diğer Dinler. *el-Muğnî* adlı kitabının çeşitli bölümlerinde diğer dinlerle ilgili görüşlerine de yer veren Kâdî Abdülcebbar, eserin V. cildini büyük ölçüde tevhid inancına aykırı bulduğu din ve mezheplere ayırmıştır. Özellikle nübüvvet müessesesi ve Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle bağlantılı olarak Ehl-i kitap ve diğer din mensuplarıyla ilgili görüşlerini *Tegbîtü delâ'ili'n-nübüvve*'sinde bulmak mümkündür. Ayrıca öğrencileri tarafından şerhedilip düzenlenen ve kendisine nisbet edilen *Şerhu'l-Uşûlî'l-ğamse* ile *el-Mecmû' fi'l-muhtâ bi't-teklîf* adlı eserlerde konuyla ilgili açıklamalar mevcuttur. Abdülcebbar'ın yetiştirme tarzı, seyahatleri ve ifa ettiği görevler, onun eski dinlerden ve bunlara karşı yönelttilen eleştirilerden haberdar olmasını sağlamıştır. Kendisinden önce Abdullah b. İsmâil el-Hâşimî, Ali b. Rabben et-Taberî, Ebû İshâ el-Verrâk ve Câhiz gibi âlimler de bilhassa Ehl-i kitaba ve diğer din mensuplarına karşı bir literatürün günümüze kadar gelen örneklerini vermişlerdi.

Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*'nin V. cildinde öncelikle tevhid inancına aykırı bulunduğu düalist inanç sistemlerini (Seneviyye), Mecûsiliği, Hristiyanlığı, Sâbîliği ve Câhiliye Arapları'nın inanışlarını ana hatlarıyla ele alarak incelemiştir. İran ve Hint dinlerinde onun kaynaklarını büyük ölçüde, Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'nin günümüze kadar gelmeyen *Kitâbü'l-Ârâ' ve'd-diyânât*'ı ile Ahmed b. Hasan el-Mismaî, Ebû İshâ el-Verrâk ve Ebû Saîd el-Husrî'nin adlarını vermediği eserleri teşkil etmiştir.

Seneviyye'yi oluşturan mezhepler bazı hususlarda görüş ayrılığına düşseler de Kâdî Abdülcebbar hepsinin düalist mahiyetli bir inanç taşıdığını, onlardan Mâniyye'nin (Mâneviyye, Maniheizm) âlemin nur ve zulmet olmak üzere kadîm ve ezeli iki prensipten yaratıldığına, bu iki aslın da farklı cevher, nefis, fiil ve sıfatlara sahip bulunduğuna inandığını, ancak yaratılışı sağlamakta iki kadîm aslın bir araya gelme ve ayrılma hususunda görüş ayrılığına düştüğünü belirtmiştir (*el-Muğnî*, V, 9-15). Aynı inanç sistemini benimseyen Mezdekiyye, kadîm asıllardan nurun kendi iradesiyle hareket edip bilgi ve duyu sahibi olduğuna, karanlığın ise diğeriyle uyum halinde hareket ettiğine, cahil ve duyusuz bulunduğuna inanmıştır. Deysâniyye nurun hayat, kudret, ilim ve fiil sahibi iken karanlığın ölü, acz ve hareket-sizlik gibi eksik nitelikler taşıdığını kabul ederken Merkûniyye (Marcionites), birbiri-

ne her yönden zıt iki aslın âlemin yaratılışı için bir araya gelmesini mümkün görmediğinden nurdan alt seviyede ve karanlıktan üst seviyede ikisini birleştiren aracı bir üçüncü aslın varlığına inanmış, bu mezhep içinde de terkibin üç asılla mı yoksa üçüncü ile nurun arasında mı gerçekleştiği yönünde ihtilâflar çıkmıştır. Abdülcebbâr, iki kadîm asla inanmakla birlikte bunların imtizacı ve özellikleri hakkında farklı kanaatlere sahip bulunan Mâhâniyye, Sıyâmiyye, Maklâsiyye gibi düalist inançlı mezheplerin görüşlerini de aktarmıştır (a.g.e., V, 9-21).

Kâinatı yaratan birbirine zıt özelliklere sahip iki kadîm prensibe inanmayı çelişkili bulduğunu belirten Kâdî Abdülcebbâr, kadîm varlığın bizâtihi kâim olması gerektiğini ve kendi sıfatlarının zıddına sahip bulunan bir başka ortak kabul etmeyeceğini ifade etmiştir (a.g.e., V, 25). Ayrıca kadîm asılların bir araya gelmesinin hangisinin iradesiyle gerçekleştiği yönündeki açıklamaları da yetersiz görmüş ve aynı zamanda kıdem anlayışıyla bağdaştırmaya çalışmış (a.g.e., V, 28-30). Merkûniyye'nin aracı bir üçüncü aslın varlığını kabul etmesinin çeşitli yönlerden çelişmesini belirttiği gibi (a.g.e., V, 41-44) Senevî mezheplerin iki asıl prensipten oluşmuş âlem anlayışlarını da eleştirmiştir (a.g.e., V, 55-70).

Müellifin tevhid ilkesine aykırı bulduğu diğer bir din de Mecûsîlik'tir. Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'den naklen onların da âlemin sonradanlığını kabul etmekle birlikte Hürmüz ve Ehrimen (tanrı ve şeytan) diye adlandırdıkları iki asıl prensibe inandıklarını, bunların mahiyeti ve özellikleri hakkında farklı kanaatler taşıdıklarını belirtmiştir. Mecûsîler'in sonuncusunun Zerdüş't olduğunu iddia ettikleri peygamberleri de bulunmaktadır. Ancak iki asıl prensibin konumu, mahiyeti ve onlarla varlık arasındaki ilişkiyi tatminkâr bir şekilde ortaya koyamadıklarından Seneviyye inancı için ileri sürdüğü itirazları Mecûsîliğe de yöneltilmiştir (a.g.e., V, 71-79).

Kâdî Abdülcebbâr, teslîs anlayışına dayalı tanrı inancı üzerine temellendirilen Hristiyanlığı da tevhid anlayışına aykırı inanç sistemleri içinde ele almıştır. Hristiyanların Ya'kûbîler, Nestûrîler ve Melkâiyye olmak üzere üç mezhebinden bahsetmiş, bunların yaratıcı Tanrı'nın bir cevherle baba, oğul ve Rûhulkudûs şeklinde üç asıldan (ekânîm-i selâse) ibaret olduğu, oğulun Mesîh diye adlandırılan bir şahıs-

la birleştiği (ittihad), bu şahsın insanların kurtuluşu için ortaya çıktığı ve çarmıha gerildiği hususunda görüş birliği içinde bulunduklarını, ancak Mesîh'in mahiyeti hakkında ihtilâf ettiklerini belirtmiştir. Mesîh'teki ittihadin mahiyeti de tartışma konusu olmuş, imtizaç, hulûl, yansıma veya mekân edinme şeklinde gerçekleştiği yönünde görüşler ileri sürülmüştür (a.g.e., V, 80-84; *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, s. 291-297; *Teşbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, I, 108-121).

Kâdî Abdülcebbâr'ın Hristiyanlığa yönelik tenkidi, genellikle Allah'a cevher olma isnadı ile cevher ve üknûmlar arasındaki ulûhiyyet ilişkisinde yoğunlaşmaktadır. Müellif, cevher ve üknûmlar arasında bir zât-sıfat münasebeti mi yoksa iki zât ilişkisi mi bulunduğunun belirsizliğine ve üknûmların sıfat kabul edilmesi halinde kadîm sıfatların tecessüm etmesi, zaman ve mekân şartlarını haiz olması gibi problemlerin ortaya çıkacağına dikkat çekmiş, öte yandan üknûmların yanında cevherin ne işlev gördüğü sorusunun açıkta kaldığını belirtmiştir. Diğer taraftan Hz. İsâ'ya ulûhiyyet izâfe edilmesine onun yemesi içmesi, çocukluk ve erginlik devrelerini yaşaması, hem kendisinin Allah'a ibadet ve niyazda bulunması hem de başkalarını O'na kulluk etmeye çağırması ve önceki peygamberlerin yolundan gitmesi şeklindeki istidlâllerle karşı çıkmıştır (*el-Muġnî*, V, 86-151; *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, s. 292, 295). Kâdî Abdülcebbâr, *Teşbîtü delâ'ili'n-nübüvve*'sinde hristiyanların Hz. İsâ hakkındaki farklı telakkilerini, onun çarmıha gerildiği yolundaki iddialarını ve İncil metinlerine de yansıyan çelişkili haberlerini ayrıntılı biçimde açıklamıştır (I, 91-128). Hristiyanlık'la ilgili yaklaşımlarında Ebû Ali el-Cübbâf ve Câhîz'in görüşlerini aktarmış, kendisinden önceki diğer âlimlerden de iktibaslarla bulunmuştur.

Sâbiîliği, çok tanrılı inanç yapısıyla tevhid anlayışına aykırı inanç sistemleri sıralamasında Hristiyanlık'tan sonra ele alan Kâdî Abdülcebbâr, Sâbiîler'in ezeli olan Tanrı'nın âlemi ve onu idare etmek üzere yedi gezegeni yarattığını, zamanla âlemin ezeliliğini ve gezegenlerin ulûhiyyetini kabul ettiklerini söylemiş ve tevhid anlayışından hareketle Sâbiîler'i eleştirmiştir (*el-Muġnî*, V, 102-104). Ayrıca Hint, Çin ve Araplar'dan bazı grupların kendilerini Tanrı'ya yaklaştıracığı inancıyla gökteki yıldızları temsilen putlar yaptıklarını ve zamanla onlara tapınmak suretiyle

tevhid anlayışından ayrıldıklarını belirtmiştir (a.g.e., V, 105-109).

İslâm'a aykırı dinleri sıralarken Kâdî Abdülcebbâr, Yahudilik ve Berâhime'yi daha çok nübüvvet tartışmalarıyla bağlantılı olarak ele almış, Hz. Mûsâ'nın şeriatının neshi söz konusu olduğu için yahudilerin İsâ ve Muhammed'in peygamberliklerini kabul etmediklerini ifade etmiştir. Abdülcebbâr, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin Mûsâ tarafından haber verildiğine dikkat çekmiş ve onun tebliğiyle Mûsevî şeriatın neshedildiğini belirtmiş, son peygamberin nübüvvetini çeşitli yönlerden ispat etmiştir (a.g.e., XVI, 138-144; *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, s. 576-584). Müellif, *Teşbîtü delâ'ili'n-nübüvve* adlı eserinde daha çok tarihî tecrübeyi tasvir ederek Medinelî yahudilerin Hz. Peygamber'in tebliğine karşı tavırlarından, müs-lûmanlarla aralarında geçen çeşitli olaylardan bahsetmiştir (II, 401-416, 434-435, 489-497). Kâdî Abdülcebbâr, âlemin yaratılışlığını ve Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte akla yetinilmesinin gerektiğini ileri süren Berâhime'nin iddialarını da nübüvvetin ispatı yöntemleriyle çürütmüştür (*el-Muġnî*, XV, 21, 45-50, 73, 109-146).

Kâdî Abdülcebbâr'ın günümüze ulaşan hacimli eserlerinde diğer dinler hakkında verdiği bilgiler Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu araştırmacıardan S. M. Stern, onun *Teşbîtü delâ'ili'n-nübüvve*'de hristiyanların Hz. İsâ hakkındaki inançlarını ve onun çarmıha gerilmesini tasvir ederken kullandığı İncil metinlerini incelemiş, bilinenlerin dışında apokrif İncil metinlerine de başvurduğuna dikkat çekmiş, ayrıca İsâ Mesîh'in dininin Roma gelenekleriyle nasıl saptırıldığına dair verdiği bilgiler üzerinde de tahlilî bir çalışma yapmıştır (bk. bibl.). Sholomo Pines de Kâdî Abdülcebbâr'ın söz konusu eserinin, erken dönem Hristiyanlık ve yahudi-hristiyan geleneği açısından önemli bilgiler içerdiğini dile getirmiş, onun otantik sayılanlarla birlikte eski apokrif Sûryânî İncilleri'ni de kullandığını belirtmiştir (*Jerusalem Studies*, IX [1987], s. 195-278). Kâdî Abdülcebbâr'ın diğer dinlerle ilgili görüşleri üzerine önemli çalışmalar yapan Guy Monnot ise *Penseurs musulmans et religions iraniennes: 'Abd al-Jabbar et ses devanciers* adlı kitabında, onun düalist inanç sistemlerine yaklaşımını kaynaklarını da belirterek ayrıntılı biçimde incelemiştir. Monnot ayrıca, *Islam et religions* adlı eserinin bir

bölümünde (s. 207-237) *el-Muğnî*'den hareketle Kâdî Abdülcebbâr'ın Sâbiîlik ve putperestlikle ilgili görüşlerini, diğer bir bölümünde de (s. 239-259) hristiyanların doktrinleri hakkındaki yaklaşımlarını tahlil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, V, 9, 21, 25, 28-30, 41-44, 55-70, 71-79, 80-84, 86-151; XV, 21, 45-50, 73, 109-146; XVI, 138-144; ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 291-297, 576-584; a.mlf., *Teşbitü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1386/1966, I, 91-128; II, 401-416, 434-435, 489-497; G. Monnot, *Penseurs musulmans et religions iraniennes: 'Abd al-Jabbar et ses devanciers*, Paris 1974; a.mlf., *Islam et religions*, Paris 1986, s. 207-237, 239-259; S. M. Stern, "Quotations from Apocryphal Gospels in 'Abd Al-Jabbar", *Journal of Theological Studies*, XVIII, London 1967, s. 34-57; a.mlf., "Abd al-Jabbar's Account of How Christ's Religion Was Falsified by the Adoption of Roman Customs", a.e., XIX (1968), s. 128-176; S. Pines, "Gospel Quotations and Cognate Topics in 'Abd al-Jabbar's Tathbit in Relation to Early Christian and Judeo-Christian Readings and Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, IX, Jerusalem 1987, s. 195-278.

MUSTAFA SİNANOĞLU

KÂDÎ ABDÜLVEHHÂB

(القاضي عبد الوهاب)

Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali
b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî
(ö. 422/1031)

Mâlikî fakihî.

7 Şevval 362'de (11 Temmuz 973) Bağdat'ta doğdu. Bağdat-Rakka arasındaki Rahbe (Miyâdîn) şehrini kuran Abbâsî Emîri Mâlik b. Tavk'ın (ö. 260/874) soyundan tanınmış bir aileye mensuptur. Mâlikîler'in Bağdat'taki imamlarından olan Ebû Bekir el-Ebherî, Ebû Bekir el-Bâkılânî, İbnü'l-Cellâb, İbnü'l-Kassâr, Hüseyin b. Muhammed ed-Dekkâk el-Askerî, İbn Şâzân el-Bağdâdî ve Ebû Hafs İbn Şâhîn gibi âlimlerden ders okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Irak bölgesindeki Bâderâyâ ve Bâkûsâyâ ile Siirt (İs'ird) ve Dînever şehirlerinde kadılık yaptı. Ömrünün sonuna doğru içine düştüğü ekonomik sıkıntılar yüzünden, ticaretle uğraşan bir kardeşinin bulunduğu Kahire'ye göç etti. İmam Şâfiî aleyhinde söylediği bir söz üzerine Şâfiî mezhebi mensuplarının kendisine zarar vermesinden korktuğu için Bağdat'tan ayrıldığı da söylenir. İbn Asâkir, Kâdî Abdülvehhâb'ın Mısır'a giderken Şevval 419'da (Kasım 1028) Dimaşk'a uğradığını kaydeder (*Târîhu Dimaşk*, XXXVII, 337, 338). Yine bu yolculuğu sırasında uğ-

radığı Maarretünnu'mân'da şair Ebû'l-Alâ el-Maarî'ye misafir olmuş ve Maarî onun fakihlik ve şairliğini öven beyitler söylemiştir (bazı şiirleri için bk. İbn Besâm eş-Şenterînî, VIII, 516-529).

Kahire'de Mâlikî kadılığı yapan Abdülvehhâb, burada Mağrib ve Endülü's'e gitmeye niyetlenerek bölge ulemâsı ve bazı dostlarıyla görüşüp davet aldıysa da bu seyahati gerçekleşmedi. Hac için Mekke'de bulunduğu bir sırada hacılardan Müstansır-Billâh'ın Mısır'da Mâlikî mezhebi mensuplarına baskı yaptığını duyunca kendisine bir mektup göndererek durumu sordu, o da kendisine söylentilerin aslının olmadığını belirten bir cevap yazdı (a.g.e., VIII, 520-521).

Kâdî Abdülvehhâb, gerek Irak gerekse Mısır'daki kadılıkları sırasında eğitim ve öğretimle meşgul olup pek çok öğrenci yetiştirdi. Bunlar arasında İbn Amrûs el-Bağdâdî, Abdülhak b. Hârûn es-Sikillî, hocasına yakınlığı ve bağlılığı dolayısıyla "Gulâm Abdülvehhâb" lakabı ile tanınan Ebû'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dimaşkî, İbnü's-Şemmâh el-Gâfikî, Hatîb el-Bağdâdî ve Ebû İshak eş-Şîrâzî gibi âlimler bulunmaktadır. Talebesi Hatîb el-Bağdâdî ile bir diğer talebesinden naklen İbn Asâkir'in ve Kâdî İyâz'ın kaydettiğine göre Kâdî Abdülvehhâb Şâban 422'de (Ağustos 1031) Kahire'de vefat etti ve Karâfetüsuğrâ Kabristanı'nda İmam Şâfiî, İbnü'l-Kâsım ve Eşheb el-Kaysî'nin mezarlarına yakın bir yere gömüldü. Muvaffakuddin b. Osman ve İbn Hallikân ise ölüm tarihini 14 Safer 422 (10 Şubat 1031) olarak verirler.

Kâdî Abdülvehhâb, eserleri ve görüşleriyle Mâlikî mezhebinin usul ve fûrûunun gelişmesine büyük katkıda bulunan müctehid imamlardandır. Hatîb el-Bağdâdî, ondan daha fakih bir Mâlikî âlimiyle karşılaşmadığını belirtirken (*Târîhu Bağdâd*, XI, 31) Bâkılânî de talebelerinden Ebû İmrân el-Fâsî ile Abdülvehhâb'ın bir araya gelmeleri halinde İmam Mâlik'in ilminin toplanmış olacağını söyler (Kâdî İyâz, VII, 246). Kâdî Abdülvehhâb'ın rivayet ve görüşleri mezhep içerisinde büyük bir öneme sahip olup kendi eserleri yanında Mâlikî kaynaklarında ve özellikle Karâfî'nin *ez-Zahîre*'sinde geniş şekilde iktibas edilmiştir. Mâlikî doktrinini Ebû Bekir el-Bâkılânî ve İbnü'l-Kassâr gibi fakih ve usulcülerden alan Kâdî Abdülvehhâb bunu İbn Rüşd, Bâcî ve Şehâbeddin el-Karâfî gibi sonraki âlimlere ulaştıran halkayı teşkil eder. Fâtımîler'in siyaset icabı Mısır'da Hanefî ve Mâlikî mezhepleri yerine

kadılık görevini Şâfiî mezhebi mensuplarına vermeleri sebebiyle zayıflayan Mâlikî mezhebinin burada tekrar güçlenmesi onun sayesinde olmuştur (Râî el-Endelûsî, s. 307). "İki Muhammed (İbn Sahnûn ile İbnü'l-Mevvâz), iki şeyh (İbn Ebû Zeyd ile Ebû Bekir el-Ebherî) ve iki kadî (Kâdî Abdülvehhâb ile İbnü'l-Kassâr) olmasaydı Mâlikî mezhebi ortadan kalkardı" sözü de onun mezhebin tarihindeki rolüne işaret etmektedir. Kâdî Abdülvehhâb hocaları Ebherî, Bâkılânî, İbnü'l-Kassâr ve İbnü'l-Cellâb ile birlikte, mezhep içindeki Mısır ve Kuzey Afrika ekollerinden farklı olarak diğer mezheplerin görüş ve metodlarını daha yakından tanıma, kendi görüşlerini onlarınkı ile karşılaştırma, kıyas, re'y ve farazî fıkha daha çok önem verme gibi özellikleriyle temayüz eden Irak mektebinin son büyük temsilcilerinden biridir.

Eserleri. 1. *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (I-II, nşr. Hamîş Abdülhak, Mekke 1415/1995). Müellifin daha önce kaleme aldığı iki hacimli eseri *el-Mümehhid* ile *Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd'e* giriş mahiyetinde muhtasar bir çalışmadır. Hükümlerin delilleri yanında diğer mezheplerin görüşlerinin de zikredildiği eser pek çok Mâlikî fıkah kitabına kaynak olmuştur. 2. *et-Telkîn fi'l-fıkhi'l-Mâlikî*. Mâlikî mezhebinin temel metinlerinden biri olan bu muhtasar eser, Muhammed Sâlis Saîd el-Gânî tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanıp yayımlanmıştır (Mekke 1416/1995). Kitap üzerine bizzat müellifin tamamlanmamış şerhinden başka (Karaviyyîn Ktp., nr. 355) İbn Bezîze *Ravzatü'l-müstebîn fi Şerhi't-Telkîn* ve Muhammed b. Ali el-Mâzerî *Şerhu't-Telkîn* adıyla birer şerh yazmışlardır. İbn Bezîze şerhinin talâk bahsinin sonuna kadar olan kısmı, Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de Muhammed b. Hüseyin Ali Bekrî (1415/1994), Mâzerî şerhinin sehiv bahsinin sonuna kadar olan kısmı da yine aynı üniversitede Zekî b. Muhammed Abdürrahîm Buhârî (1414/1993) tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır. 3. *el-Mukaddime fi'l-uşûl. et-Telkîn'e* giriş niteliğinde olup ef'âl-i mükellefinden bahseden bu küçük risâleyi Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, İbnü'l-Kassâr'ın *el-Mukaddime fi'l-uşûl*'ü ve diğer bazı usul risâleleriyle birlikte yayımlamıştır (Beyrut 1996, s. 227-234). Nâşir ayrıca Kâdî Abdülvehhâb'ın çeşitli eserlerinden usulle ilgili bazı bölümleri de derleyip aynı eser içinde neşretmiştir (s. 235-308). 4. *Uyûnü'l-mecâlis*.